

ДЕМОКРАТИЧНА ШКОЛА

Всеукраїнська програма освіти для демократичного громадянства

THE EUROPEAN
WERGELAND
CENTRE

Norwegian Ministry
of Foreign Affairs

Міністерство
освіти і науки
України

Демократія та права людини в школі

Діагностика ситуації в школах-учасницях Програми

Аналітичний звіт

Європейський Центр ім. Вергеланда

2016

Зміст

Вступне слово	3
1. Про Програму	4
2. Концептуальні та методологічні рамки Програми	5
3. Оцінка ситуації у школах Програми із застосуванням Інструменту демократичного розвитку школи	8
Висновки	17
Додаток	19

Автори звіту:

Христина Чушак, національний координатор Програми

Мажена Рафальська, експерт Ради Європи та Європейського Центру ім. Вергеланда

Андрій Донець, національний координатор Програми

Марта Мельникович-Чорна, Європейський Центр ім. Вергеланда

Ірина Сабор, керівник Програми, Європейський Центр ім. Вергеланда

Наукова редакція:

Тетяна Філіпенко, методист Мар'їнського районного центру координації та розвитку освіти, заслужений учитель України

©Європейський Центр ім. Вергеланда, Осло

Вступне слово

Відомо, що демократія – це процес, а не ціль. Це дорога, якою школи, які вирішили брати участь у нашій Програмі, крокують свідомо та поступово, крок за кроком. Завдання команди Програми і ціль запланованих у її рамках заходів – надавати підтримку навчальним закладам на цьому шляху, сприяючи процесам демократизації школи. Рух у цьому напрямку вимагає чіткого окреслення пункту відправлення та постійної оцінки подоланого відтинку шляху. З метою визначення місця, з якого школи-учасниці розпочали свою подорож у рамках Програми, а також для оцінки здійсненого поступу, був розроблений Інструмент демократичного розвитку школи.

Даний аналітичний звіт містить результати діагностики, проведеної у школах-учасниках Програми із застосуванням згаданого Інструменту, щодо ситуації довкола освіти для демократичного громадянства і освіти з прав людини.

Висновки моніторингу використовуватимуться з метою планування заходів з демократизації шкіл та оцінки досягнутих змін наприкінці кожного циклу Програми. Вони можуть також слугувати як рекомендації для модернізації підходів до розвитку демократичних громадянських компетентностей в українських школах.

«Цей проект унікальний, бо пропонує комплексний підхід, не фокусуючи увагу лише на одній сфері у школі, яка потребує вдосконалення. Метою Програми є задіяти якомога більшу кількість суб'єктів навчально-виховного процесу. Ми розповідаємо про можливості для демократичних змін, але школи самі визначають, що саме їм необхідно змінити. А далі ми, тренери, будемо забезпечувати супровід їхніх ініціатив»

Ірина Рибак, тренер Програми, Донецький інститут післядипломної освіти

1. Про Програму

Цілі Програми

Всеукраїнська програма освіти для демократичного громадянства в Україні “Демократична школа” (2016-2018рр.) розроблена у співпраці з Міністерством освіти і науки України та Радою Європи з метою підтримки реформ із демократизації та децентралізації у сфері середньої освіти в Україні.

Програма спрямована на поглиблення культури демократії і прав людини у школі та розвиток демократичних громадянських компетентностей шляхом розвитку демократичного шкільного врядування і демократичного середовища у школі, поглиблення державно-громадського партнерства, включення елементів та методів освіти з прав людини та демократичного громадянства у навчально-виховний процес.

Структура Програми націлена на поглиблення суспільної єдності та діалогу між різними регіонами України через налагодження партнерських зв'язків між школами. Крім того, Програма передбачає поглиблення професійного розвитку тренерів Програми – представників навчальних закладів різних рівнів освіти, фахівців інститутів з післядипломної педагогічної освіти та неурядових організацій.

Програмна діяльність ґрунтується на Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та з прав людини (ОДГ/ОПЛ), ухваленій Рекомендацією СМ/Rec(2010)7, Рамках компетентностей для культури демократії (РЕ, 2016) і відповідає пріоритетам Плану дій Ради Європи для України на 2015-2017 роки. Програм реалізується за підтримки Міністерства закордонних справ Норвегії.

Очікується, що Програма задіє до 120 шкіл на усій території України. Навчання пройде близько 480 директорів шкіл, учителів, представників місцевої влади. Відбуватиметься по два тренінги для тренерів та чотири-п'ять базових тренінгів для шкільних команд на рік, а також по 150-200 шкільних майстерень на місцях щороку, які охоплюватимуть усіх учасників навчально-виховного процесу.

Команда Програми працює на досягнення наступної мети:

- закорінення у школах систематичних демократичних практик, які ґрунтуються на повазі до прав людини;
- подальша реалізація положень Хартії з освіти для демократичного громадянства та з прав людини в Україні;
- розробка та апробація моделі розвитку культури демократії та демократичних громадянських компетентностей в українських школах, а також напрацювання та публікація відповідних рекомендацій;
- створення та підтримка Всеукраїнської мережі експертів-консультантів з освіти для демократичного громадянства та прав людини;
- поглиблення співпраці і діалогу між учнівською молоддю та освітянами з різних регіонів України.

Хід реалізації Програми

Упродовж першого півріччя реалізації Програми вдалося досягнути наступних результатів:

32

школи з 22 областей
у Всеукраїнській
мережі Програми

27

тренерів
(1 тренінг для
тренерів,
консультації
онлайн)

4

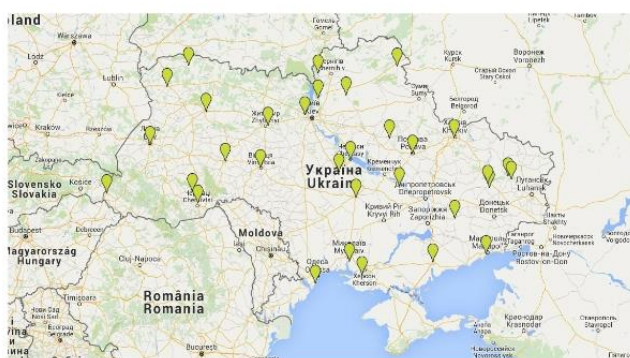
вступних тренінгів (120
учасників)

96

шкільних майстерень
(бл. 3000 учасників)

<http://ukr.theewc.org/ua>

- Проведена діагностика ситуації у школах
- Розроблені плани дій з демократичного розвитку шкіл
- розпочато переклад Хартії з ОДГ/ОПЛ у співпраці з ГО "Нова Доба"
- Програму обрали до участі у Світовому Форумі за демократію 2016 (Страсбург, 7-9 листопада)

З наступного навчального року планується запуск шкільних проєктів, конференція з метою зміцнення мережі шкіл та поглиблення контактів між школами-учасницями із різних регіонів України, а також додаткові тренінги для тренерів Програми.

У 2017р. планується проведення Всеукраїнської конференції з метою презентації досягнутих результатів та обміну досвідом. Наступний цикл Програми для нових шкіл із різних куточків України планується розпочати з січня 2017 р.

2. Концептуальні та методологічні рамки Програми

Концепція Програми

Програма «Демократична школа» побудована навколо роботи з Інструментом демократичного розвитку школи, який дозволяє школам діагностувати ситуацію та визначити цілі для подальшої демократизації шкільного середовища та врядування і пропагування освіти для демократичного громадянства і прав людини у школі у найближчому майбутньому.

Відправним пунктом для створення згаданого Інструменту були відповідні концептуальні розробки Європейського Центру ім.Вергеланда. У своїй навчальній діяльності Центр керується переконанням у тому, що розвиток культури демократії та прав людини і виховання громадянських компетентностей у школі відбувається через цілеспрямований і комплексний **демократичний розвиток школи на основі загальношкільного підходу** – координовані зусилля та партнерство усіх учасників освітнього процесу у всіх сферах шкільного життя.

Згаданий підхід розділяє школу на три умовних сфери функціонування: власне, навчально-виховний процес, шкільне середовище та врядування, а також зв'язки з місцевою громадою. Враховуючи рекомендації, викладені у Хартії Ради Європи з ОДГ/ОПЛ, Програма пропонує укорінювати демократичні практики та цінності у школі через запровадження елементів освіти для демократичного громадянства і прав людини у навчально-виховний процес, демократизацію шкільного врядування та клімату у школі, а також через розбудову партнерської взаємодії з місцевою громадою та органами місцевого самоврядування:

Програма "Демократична школа"

НАПРЯМКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ ШКОЛИ

Сфери демократичних змін і стандарти

Програма відстоює дотримання і пропагування навчальними закладами та освітніми програмами **основних цінностей та принципів демократичного громадянства та прав людини**, визначених Хартією Ради Європи з ОДГ/ОПЛ та покладених в основу нових Рамок компетентностей для культури демократії (2016):

- принцип демократичної участі, інклюзії та партнерства
- принцип поваги до прав людини та людської гідності
- принцип рівності
- принцип поваги до різноманіття
- принцип мирного співіснування

Методологія проведення дослідження

При розробці проекту Програми його автори побачили необхідність створити спеціальний інструментарій для демократичного розвитку школи й оцінки досягнутих демократичних змін. На початку розробки інструменту проаналізовано низку схожих діагностичних інструментів (наприклад, розроблена Amnesty International анкета оцінки «температури прав людини» у школі тощо).

Важливим був і сам процес розробки Інструменту. Прагнучи пропагувати цінності, які відстоює Програма, у тому числі й через практику її реалізації, було вирішено забезпечити якнайповнішу демократичність процесу дослідження – через участь усіх зацікавлених сторін у розробці Інструменту. Усі учасники, залучені до Програми, отримали можливість висловити свою думку щодо структури та індикаторів документу, цілей та методів проведення дослідження; ці пропозиції було розглянуто й враховано під час розробки остаточного варіанту Інструменту.

Залучення усіх зацікавлених сторін дозволило провести справді корисне для шкіл дослідження. Це також знизило ризик загрози того, що Інструмент сприйматимуть як «контроль» чи «зовнішнє оцінювання». Для цього процес дослідження повинен бути прозорим, так щоб як структура інструменту, так і процедура його застосування були зрозумілими для всіх. Школи, які проводять оцінку, повинні брати активну участь у дослідженні, самотужки формуючи бачення ситуації у власному навчальному закладі. Крім того, не можна допускати, щоби в ході проведення дослідження у школі учасники відчували небезпеку чи дискомфорт.

Дослідження, проведене таким чином, відповідає вимогам так званого IV покоління оцінювання процесів, яке також називають „діалогічною оцінкою”, „дорадчою демократичною оцінкою” (deliberative democratic evaluation), або „оцінкою розвитку” (developmental evaluation). Цінності, які пропагує IV покоління оцінювання – це насамперед публічність проекту дослідження на всіх його етапах, діалогічність та інтерактивність процесу, контекстуальність, готовність до змін, відкритість та інтегральність. Дослідження, проведене відповідно до цих згаданих принципів, спрямоване на пізнання та розвиток і підтримує процеси трансформації установи (навчального закладу), враховуючи локальний контекст. Інструмент спонукає школи розмірковувати над їхньою роллю у суспільстві, а також можливостями реалізації потенціалу свого розвитку і зростання.

Відтак, з початку реалізації Програми наприкінці 2015 року, участь у розробці Інструменту взяли організатори, експерти, координатори і тренери Програми та шкільні команди. Дослідження з діагностики ситуації розпочалося відразу після проведення вступних тренінгів для шкіл. На зустрічах з оцінки у школах-учасницях Програми тренери (як мінімум двоє) працювали з ініціативними групами, до складу яких входили: директор школи, вчителі, батьки, учні, представники органів місцевого самоврядування та управління освіти й (або) партнерських організацій.

За підтримки тренерів учасники зустрічей колективно визначали рівень виконання школою відповідних стандартів (через дискусії на відповідні теми, а часом навіть вдаючись часом до голосування) – див. Додаток. Після аналізу ситуації у кожній сфері життя школи учасники зустрічей обговорювали можливі кроки із покращення ситуації, окреслювали напрямки бажаних змін та здійснювали планування кроків задля їх досягнення.

Дане дослідження налаштувало учасників на відкритість і чесність в оцінці ситуації. Учасники дослідження продемонстрували високий рівень рефлексії та критичного ставлення, визнаючи потребу змін у своїх школах.

Метою дослідження, окрім діагностики ситуації на початку реалізації Програми у школах-учасницях, є також розвиток навчального закладу, покращення якості його роботи і демократизація освітніх процесів у країні в цілому.

Після завершення проектів у школах буде проведене повторне дослідження з метою визначення виконання стандартів в трьох сферах розвитку школи. Це дозволить побачити прогрес, досягнутий за час участі у Програмі.

Ми вважаємо, що розроблений Інструмент перебуває постійно *in statu nascendi*. Після закінчення шкільних проектів ми питаємо школи про його придатність для планування змін, а також про можливі пропозиції внесення змін до самого Інструменту, який застосовуватиметься для досліджень у рамках нових циклів Програми.

3. Оцінка ситуації у школах Програми із застосуванням Інструменту демократичного розвитку школи

Робота з Інструментом

Ще на вступних тренінгах учасники Програми висловили своє зацікавлення Інструментом. З підсумкових анкет випливає, що отримати інструментарій для реалізації проектів із запровадження змін у школі було дуже важливо для 71% учасників базових тренінгів (березень 2016). Загальне сприйняття Інструменту як на базових тренінгах, так і при подальшій роботі з ним безпосередньо у школах було позитивне. Його сприйняли як «дороговказ для дій», розроблений до українського контексту. Як зазначила одна із учасниць, «за умови відповідного використання, цей інструментарій дає комплексне уявлення щодо того, у яких напрямках має рухатися школа, щоби розвивати культуру демократії і прав людини у школі та формувати демократичні громадянські компетентності». Саме такого узагальнення потребували учасники Програми. Адже, фактично, всі школи-учасниці Програми розуміють необхідність і частково втілюють в життя основні принципи демократії. Проте на базових тренінгах неодноразово піднімалося питання про узагальнену й багатовимірну модель демократичної школи, яку й пропонує Програма.

Після опрацювання Інструменту демократичного розвитку школи на вступних тренінгах, тренери Програми ознайомили шкільні колективи та ширшу громадськість із його ідеєю, структурою та завданнями під час спеціальних презентацій у школах. За активної фасилітації тренерів Програми у кожній школі з Інструментом докладно працювала робоча група, до складу якої входили представники шкільної адміністрації, педколективу, учнівського самоврядування (або, якщо воно у школі не діяло, то активні учні), а також представники батьківського комітету та місцевої громади (чи то представники органів місцевого самоврядування, органів управління освітою, громадських об'єднань). Кількість учасників робочих груп у різних школах

різнилася між близько 30 та 6 особами. Багато зі шкіл самостійно проводили додаткові сесії з демократичного розвитку школи у різних цільових групах (з батьками, з учнівським активом, ширшим складом педколективу; майже у всіх школах адміністрація школи працювала над дослідженням додатково). Зустрічі із проведення дослідження відбувалися у квітні – травні 2016 року.

Аналіз ситуації у школах-учасницях

Запропоновані нижче результати – це аналіз «вхідного» рівня 32 шкіл-учасниць першого циклу Програми. Відповідно до вимог Програми, до участі були запрошені школи майже з усіх областей України (22), у т.ч. п'ять із Донецької та Луганської областей. Оскільки одним з головних критеріїв при відборі учасників була мотивація до демократичних перетворень у школі і бачення змін, які школа хотіла б запроваджувати, серед наших учасників маємо дуже різні школи – і невеликі сільські, й великі міські, гімназії, початкові школи. Проте такий різноманітний склад учасників «пілотного» дослідження сприяє виявленню загальних тенденцій, притаманних українській середній освіті, пов'язаних із демократизацією школи як інституції. Дослідження базується насамперед на самооцінці школою своєї ситуації, проте залучення до аналізу різних учасників навчально-виховного процесу, а також консультативна підтримка тренерів Програми, сприяли достатньо репрезентативному й різнобічному аналізу процесів у кожній із шкіл.

З аналізу узагальненої інформації з усіх шкіл-учасниць Програми зрозуміло, що найскладніша ситуація в українських школах наразі є з включенням принципів, підходів та тематики, пов'язаної з демократичним громадянством та правами людини, у навчально-виховний процес. Саме у цій сфері найбільша кількість шкіл-учасниць Програми оцінили свій рівень розвитку як початковий. Відтак, з метою виховання свідомих та освічених громадян, які беруть активну участь у суспільному житті, школам слід звернути більшу увагу на формування демократичних громадянських компетентностей засобами шкільної програми, методів навчання, а також позакласної роботи.

В деяких школах етап діагностування ситуації виявив протиріччя між різними суб'єктами навчально-виховного процесу. У адміністрації, вчителів, представників батьківського комітету є різне бачення розвитку школи. Представники учнівського самоврядування в більшості випадків погоджувалися з думкою адміністрації чи педагогів і розвивали власну думку лише за підказки вчителів чи батьків. Проведене дослідження яскраво продемонструвало необхідність змін у школі, які б сприяли подальшому розвитку критичного мислення, відповідальної участі, поваги й до інших поглядів та думок, мирного вирішення конфліктних ситуацій – і загалом сприяли б формуванню демократичних громадянських компетентностей.

Сфера I: Демократичне шкільне середовище і демократичне врядування

У цілому, шкільне середовище у більшості шкіл оцінювалося як позитивне і безпечне. Водночас, окремі учасники визнавали наявність викликів недостатньої інклюзії учнів з особливими потребами, браку рівності та поваги у відносинах між учнями та вчителями, недостатньо партнерських відносин між батьками та вчителями, існування невирішених конфліктних ситуацій всередині педагогічного колективу.

Попри те, що загалом школи-учасниці вирізняються переважно демократичним типом управління, у деяких школах врядування здійснюється відверто авторитарним чином. Це чітко проглядалося під час діагностування, коли у деяких навчальних закладах за відсутності адміністрації лунало багато критики щодо організації навчало-виховного процесу у школі, але з появою директора або його заступників оцінювання набувало позитивних забарвлень. Проте в більшості шкіл адміністрація сама виявляла ініціативу щодо демократичних змін і була локомотивом конструктивної критики.

Практично у всіх школах-учасницях Програми існують органи шкільного самоврядування, проте загальною проблемою залишається формальність виконання ними своїх функцій. Наприклад, Рада школи як колегіальний орган прийняття рішень існує у всіх школах. Але збирається вона, в кращому випадку, раз на рік і важливі питання на обговорення не виносяться, а заслуховуються лише звіти про поліпшення матеріально-фінансового забезпечення школи. Органи батьківського самоврядування достатньо активні, але часто виконують декоративну функцію, не будуючи партнерських відносин зі школою. В окремих навчальних закладах вагоме місце у процесі прийняття рішень у школі не посідає й педагогічна рада.

Розглядаючи процеси врядування та управління в школі, найслабшим місцем в школах-учасницях виявилися процедури, пов'язані з вирішенням конфліктів у навчальному закладі. Понад половина шкіл-учасниць Програми визнали, що у школі відсутні процедури мирного та партиципаторного вирішення конфліктів, протидії дискримінації та цькуванню (булінгу, мобінгу). Водночас, відсутність прописаних процедур вирішення конфліктних ситуацій та заходів (насамперед навчання) із попередження таких ситуацій найчастіше пояснювалося «відсутністю конфліктів та насильства в школі», «відсутності дискримінації, випадків булінгу», тощо. Проте в ході додаткових обговорень було виявлено, що дискримінаційне ставлення, булінг та мобінг не завжди розпізнаються та фіксуються. Рада Європи провадить активну просвітницьку діяльність цій сфері, тож перспективним для Програми є проведення додаткових тренінгів із запобігання булінгу у школі, викорінення мови ненависті в інтернеті тощо.

Іншим викликом, про який сигналізувало наше дослідження, виявився низький рівень усвідомленості важливості дотримання у школі правил, які гарантують рівне ставлення та рівний доступ для всіх учнів, вчителів та інших членів колективу, незважаючи на походження, культурну ідентичність, стиль життя чи переконання. Самі правила частково прописані на локальному рівні у статуті навчального закладу, правилах внутрішнього трудового розпорядку, колективному договорі, а також на державному рівні – в Законі України «Про освіту». Але в багатьох випадках ані вчителі, ані учні не знають, де прописані ці правила, не читали і не цікавилися наявністю цих документів – а відтак, не використовують їх у повсякденні. Відтак, у рамках Програми важливо звернути більшу увагу на розповсюдження інформації про те, що таке рівний доступ та дискримінація, таким чином збільшуючи чутливість працівників шкіл, учнів та батьків до цих питань.

Обговорення питання щодо відображення принципів демократії і поваги до прав людини в шкільних документах викрило важливу проблему середньої школи – розходження усталеної практики з інструкціями та фіксованими процедурами. У значній частині шкіл-учасниць Програми існують справді демократичні практики при вирішенні питань загальношкільної ваги, управлінні школою тощо. Проте ці здобутки залишаються на рівні «звичайв», коли у певних ситуаціях діють, «як повелося». У переважній більшості шкіл ніколи не виникало потреби прописати

процедури вирішення певних управлінських питань, оскільки на практиці вони керуються усталеними традиціями. Відсутність фіксованих процедур посилює роль людського фактору в системі середньої освіти – що учасники Програми визнають як проблему (коли «все залежить від директора» чи очільника у районному (міському) управлінні освіти тощо). Небажання «кодифікувати» ці практики школи пояснювали насамперед з надмірною бюрократизацією та громіздким діловодством. Серед учителів та шкільної адміністрації поширене упереджене ставлення до «нових папірців» та документів. При цьому, значний масив обов'язкової шкільної документації є, фактично, «мертвими» документами, до яких школа звертається вкрай рідко (йдеться не лише про шкільні статuti, а часто й положення про шкільне чи учнівське самоврядування тощо).

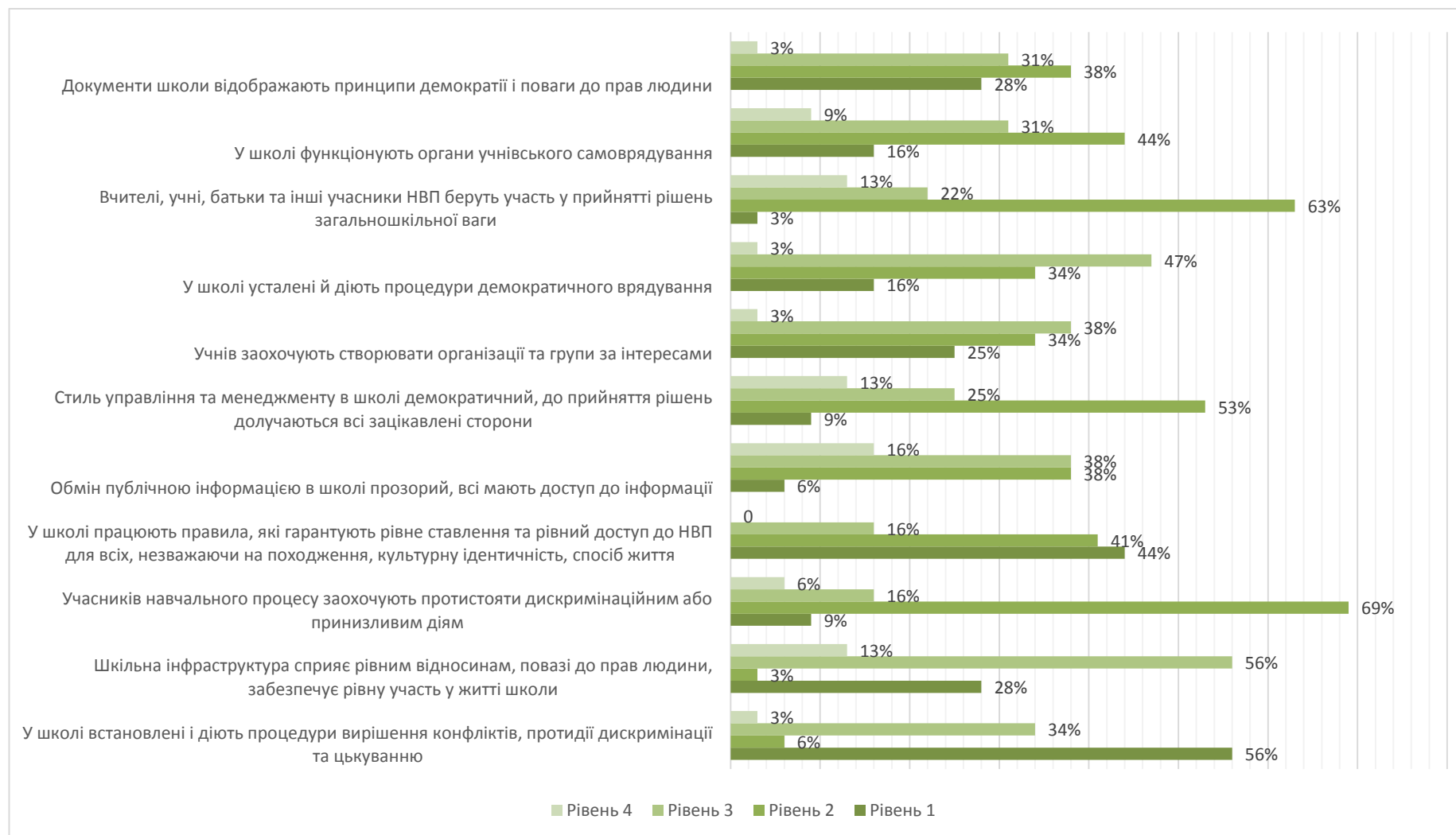
Окреслюючи можливі кроки вирішення ситуації, учасники обговорень у школах виокремили два таких шляхи: зменшення «паперового» навантаження на школи на центральному рівні та робота над усвідомленням важливості «живих» правил, які відображають реальні потреби та реагують на виклики сьогодення, в тому числі й у контексті конкретної громади, – на рівні школи. Ці правила мають переглядатися й змінюватися широким колом зацікавлених сторін та учасників навчально-виховного процесу. Окреслення процедур зміни існуючих правил чи оскарження прийнятих рішень також вимагає додаткової роботи майже у всіх школах-учасниках Програми.

Чимало дискусій серед учасників спровокувало й питання важливості заохочення учнів створювати організації та групи за інтересами задля сприяння демократизації процесу прийняття рішень у школі. Серед шкіл поширені скарги на брак активних зацікавлених учнів, членів педколективу, батьків. Учителі визнають потребу в додаткових знаннях та навиках із активізації участі молоді в житті школи та громади, а також зі співпраці з волонтерами на довготривалих засадах. Ці виклики тісно пов'язані з розвитком та функціонуванням учнівського самоврядування. У понад половині шкіл органи учнівського самоврядування існують номінально, за строгого контролю адміністрації. Водночас, саме через участь у роботі органів самоврядування учні можуть найкраще на власному досвіді зрозуміти функціонування демократичних інституцій та процедур. Відтак, Програмі слід звернути окрему увагу на розвиток цього виміру школи, позаяк дієве учнівське самоврядування – один із найвагоміших чинників формування громадянських компетентностей.

Варто зауважити, що доступ до публічної інформації в школах відповідає демократичним стандартам. Водночас, чимало вчителів наголошували, що «традиційні» способи донесення інформації, як от через оголошення на дошці у школі, фактично не працюють. Учні та батьки активно обмінюються необхідною інформацією, обговорюють шкільні проблеми тощо завдяки соціальним мережам та різноманітним програмам для смартфонів. Якість веб-сторінок шкіл-учасниць різниться. Частина шкіл вирішила попрацювати над покращенням своїх веб-сторінок та посилити свою присутність у соціальних мережах з метою полегшення доступу до інформації зацікавленим суб'єктам навчально-виховного процесу.

Діаграма 1: Демократичне шкільне середовище і демократичне врядування у школах-учасницях

(Діаграма показує рівні виконання визначених стандартів у згаданій сфері у порядку спадання від найвищого рівня (4) до найнижчого (1). У відсотках виражена відносна кількість шкіл, які оцінили ситуацію у своєму закладі на відповідному рівні)

Сфера II: Освіта для демократичного громадянства і прав людини у навчально-виховному процесі

Учасники дослідження наголошували на важливості активнішого включення елементів та підходів освіти з демократичного громадянства та прав людини у навчально-виховний процес. При обговоренні ситуації у цій сфері найчастіше звучали переконання вчителів у необхідності централізованого оновлення змісту освіти. Водночас, учасники визнавали важливість рішень, ухвалених на рівні школи, у вихованні демократичних громадянських компетентностей. В цьому контексті увага акцентувалася не лише на необхідності законодавчого закріплення автономії школи, але й на потребі працювати над зміною установок учителів, над розвитком самостійності та автономності вчителя.

Загалом, багато шкіл визнавали застарілість «знаннєвого» підходу до формування демократичних громадянських компетентностей, наголошуючи на потребі системного виховання цінностей та установок майбутніх громадян, розвитку навичок для успішного життя у демократичному суспільстві.

Тематика освіти для демократичного громадянства і прав людини включена у навчання предметів освітньої галузі «Суспільствознавство» (правознавство, історія) та в окремі теми предметів літератури (біографії письменників та твори), біології, екології, географії. Однак тематичні зв'язки не відстежуються системно, тільки в окремих випадках на особистому рівні між вчителями (неформальна, безсистемна співпраця окремих вчителів). Окремо тематика ОДГ/ОПЛ викладається в рамках інваріантного предмету «Людина і світ» в 11 класі (0,5 год на тиждень). У початковій школі є інваріантні предмети з громадянської освіти та прав людини «Я і Україна», «Я у світі» (по 1 годині у 2,3,4 класах). Цілісного плану з розвитку демократичних громадянських компетентностей у школах не існує.

Обговорюючи проблематику сучасних навчальних посібників для вивчення культури демократії і прав людини, багато шкіл висловили потребу у підтримці Міністерства освіти і науки України у забезпеченні їх відповідними посібниками, зокрема, розробленими Радою Європи. Незважаючи на існування величезної кількості матеріалів із громадянської освіти, досі бракує матеріалів, які були б орієнтовані не лише на передачу знань, а й на розвиток навичок, формування цінностей та установок, необхідних для успішного життя у демократичному суспільстві. Лунали рекомендації, зокрема, щодо перекладу та адаптації матеріалів Ради Європи із розробленими вправами, інтерактивними заняттями українською із подальшим присвоєнням грифу Міністерства освіти і науки. Це значно полегшило б роботу над якісним і дієвим запровадженням освіти для демократичного громадянства і прав людини у навчально-виховний процес – а у цілому сприяло б подальшому виконанню положень Хартії Ради Європи з освіти для демократичного врядування і прав людини в Україні.

Достатньо високо учасники дослідження оцінили рівень кваліфікації вчителів у питаннях використання демократичних методик викладання. Але й тут є багато можливостей для удосконалення. У школах існує потреба активізації застосування вчителями проблемно орієнтованих методів навчання, які сприяють розвитку громадянських компетентностей через дію та особистий досвід.

Діаграма 2: Освіта для демократичного громадянства і прав людини у школах-учасницях Програми

(Діаграма показує рівні виконання визначених стандартів у згаданій сфері у порядку спадання від найвищого рівня (4) до найнижчого (1). У відсотках виражена відносна кількість шкіл, які оцінили ситуацію у своєму закладі на відповідному рівні)

Водночас, школи достатньою мірою використовують потенціал позакласної роботи у формуванні активної громадянської позиції школярів, розвитку толерантного ставлення до інших, поваги до прав людини. Наприклад, практично усі школи беруть участь у акціях з допомоги воїнам АТО, тимчасово переміщеним особам. В окремих школах впроваджується програма «Гендерна рівність», проводяться тижні протидії насиллю. В деяких практичний психолог веде заняття з курсів за вибором: «Кроки до порозуміння», «Рівний рівному». Є школи, які активно впроваджують дебатні технології у рамках спеціальних виховних заходів, що сприяє вихованню активної позиції учнівської молоді в громадянському суспільстві.

Сфера III: Партнерські зв'язки та співпраця з місцевою громадою

Частина шкіл, які беруть участь у Програмі, досить активно розвиває партнерську співпрацю з місцевою громадою (у менших населених пунктах співпраця з громадою розвивається краще), але для багатьох шкіл ця тематика є проблематичною і фактично новою.

Після Революції гідності в Україні відбувся спалах волонтерської діяльності. Ця тенденція не оминула й школи; вони активно долучаються до доброчинних проєктів, допомоги воїнам АТО, до вирішення суспільно важливих проблем та викликів. Однак школам потрібне усвідомлене планування своєї співпраці із громадськими активістами та організаціями для того, щоб така діяльність із ситуативної перетворилася у тривале партнерство із розвитку активної громадянської позиції школярів, розуміння і усвідомлене прийняття ними демократичних цінностей і цінностей прав людини через практику партнерських відносин.

Наразі, аналіз ситуації показав, що співпраця школи з громадою рідко має ознаки стратегічного планування (а насамперед щодо досягнення засобами такої співпраці освітніх завдань), а є радше спорадичною, на вирішення конкретних питань. Понад половина шкіл-учасниць Програми зазначили, що задокументованих домовленостей про співпрацю з партнерами вони не мають.

В ході дослідження велися дискусії про те, що співпраця при цьому має бути реальною, адже дуже часто школи використовують як споживачів певних послуг, які надають неурядові організації та інституції. Учасники Програми неодноразово торкалися питання перевантаженості шкіл заходами та нав'язаною задіяністю в житті міста чи району. Школи-учасниці прагнуть будувати здорові стосунки з місцевою громадою через поступове позбавлення від примусової псевдо-співпраці й побудову справді партнерських зв'язків з організаціями, які цікаві школі, на паритетних засадах та з метою виховання демократичних громадянських компетентностей.

Актуальне для шкіл й питання активізації участі молоді в вирішенні проблем громади. Як свідчать обговорення зі школами, замість реальної участі молоді у різноманітних структурах та ініціативах, участь учнів є часто декоративною. Відсутність (законодавчо закріплених) механізмів реального впливу молоді на життя й процес прийняття рішень у громаді не сприяє формуванню активної громадянської позиції серед школярів. У школах майже відсутні ініціативні групи чи організації, які об'єднують різні зацікавлені сторони задля вирішення проблем, що постали перед громадою, і які готують шкільну молодь до повноцінного життя у громадянському суспільстві. Заохочення створення відповідних об'єднань сприяло б здобуттю учнями практичних навиків роботи у команді, взаємоповаги, інклюзії, формуванню відповідальності за славне життя у демократичному суспільстві.

Діаграма 3: Партнерські зв'язки та співпраця з місцевою громадою у школах-учасницях Програми

(Діаграма показує рівні виконання визначених стандартів у згаданій сфері у порядку спадання від найвищого рівня (4) до найнижчого (1). У відсотках виражена відносна кількість шкіл, які оцінили ситуацію у своєму закладі на відповідному рівні)

Висновки

Дослідження, проведене у 32 школах 22 областей України із застосуванням розробленого в рамках Програми Інструменту демократичного розвитку школи, свідчить про високу зацікавленість серед шкільної адміністрації, вчителів, батьків та школярів, представників громади у демократизації шкільного врядування, збільшенні автономії середньої школи, спрямування навчально-виховного процесу на формування демократичних громадянських компетентностей для успішного життя у суспільстві 21 століття.

Водночас, учасники дослідження неодноразово наголошували на потребі підтримки, пояснення, а також сприяння у реалізації цих процесів – як з боку Програми і партнерів з її організації, а насамперед Міністерства освіти й науки України, так і з боку інших акторів, які працюють у сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини. Зокрема, гострим залишається питання забезпечення шкіл посібниками Ради Європи з ОДГ/ОПЛ та проведення навчання щодо їх використання у класній і позакласній роботі. Співпраця різних акторів сприятиме ефективнішому включенню тематики з освіти для демократичного громадянства і освіти з прав людини в освітній процес.

У результаті аналізу були ідентифіковані наступні головні проблемні вузли, пов'язані з процесами демократизації середньої школи:

- недостатнє включення підходів, методів та тематики, пов'язаної з освітою для демократичного громадянства і прав людини у навчальні програми, а також позакласну роботу; недостатньо напрацьовані міжпредметні зв'язки у цій сфері;
- переважання «знаннєвого» підходу до громадянської освіти, недостатнього для комплексного формування демократичних громадянських компетентностей у випускників;
- звуження розуміння шкільного самоврядування до «учнівського самоврядування»; формальне існування органів самоврядування у школі;
- розходження шкільних практик та задокументованих правил й процедур;
- недостатня розробка демократичних процедур у школах – передовсім, пов'язаних із вирішенням конфліктів у навчальному закладі та правил, які гарантують рівне ставлення та рівний доступ для всіх учнів, вчителів та інших членів колективу, незважаючи на походження, культурну ідентичність, стиль життя чи переконання;
- відсутність інституціональних або реальних можливостей для молодіжної участі, як у межах школи, так і (більшою мірою) в громаді;
- брак рівних та партнерських відносин школи у стосунках з громадою та іншими інституціями, організаціями з метою формування демократичних громадянських компетентностей;
- недостатньо можливостей для професійного розвитку вчителів у сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини.

У подальшому в рамках Програми важлива робота над поглибленням усвідомлення викликів та проблем, які школи часто «не бачать», а тому й не реагують на них. Відтак, важливими є наступні напрямки інформування та навчання:

- права людини у школі, попередження і викорінення дискримінації у школі;

- використання посібників й інших матеріалів Ради Європи з ОДГ/ОПЛ у навчально-виховному процесі;
- включення підходів, методів та тематики освіти для демократичного громадянства і прав людини у навчально-виховний процес;
- активізація застосування вчителями проблемно орієнтованих методів навчання, що сприяють розвитку демократичних громадянських компетентностей;
- активізація участі учнів та батьків у прийнятті рішень загальношкільної ваги; розвиток активної громадянської позиції школярів;
- створення «живих» правил та процедур, які відображають реальні потреби та реагують на виклики сьогодення (як у школах, так і в питаннях співпраці з партнерами, громадою);
- планування співпраці та партнерства шкіл із громадськими активістами та організаціями.

Крім цього, важливим способом подолання означених викликів є обмін досвідом між школами із різних регіонів України, залучення релевантного зарубіжного досвіду.

